

УДК 821.161.3-Караткевіч

Вольга Мікалаеўна Кавальчук*канд. філал. навук, дац., дац. каф. рускай літаратуры і журналістыкі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна***Volha Kavalchuk***PhD in Filologi, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Russian Literature and Journalism
of the Brest State A. S. Pushkin University
e-mail: opushko@tut.by***КАНЦЭПЦЫЯ ЧАЛАВЕКА І ГІСТОРЫІ Ў ХРОНІЦЫ
У. КАРАТКЕВІЧА «ЗВАНЫ ВІЦЕБСКА»**

Артыкул прысвечаны асэнсаванню мастацкага ўвасаблення ролі чалавека ў гісторыі на прыкладзе п'есы «Званы Віцебска» У. Караткевіча. Беларускі аўтар звяртаецца да падзей XVII ст., якія паўплывалі на лёс не толькі аднаго горада, але і ўсяго рэгіёну. Рэальныя факты паўстання 1623 г. у Віцебску выкарыстаны як база для пабудовы твора. Некалькі сюжэтных ліній злучаюцца і ствараюць складаную структуру, праз якую бачна, як падзеі мінулага ўплываюць на цяперашні час і могуць уплываць на будучае, а разам з тым, як адзін чалавек уплывае на лёс іншых, што стварае плынь гісторыі. Гістарычныя і выдуманая персанажы першага і другога плану адлюстраваны аўтарам у іх узаемадзеянні, якое паказвае трагічную сувязь пакаленняў.

Ключавыя словы: У. Караткевіч, гісторыя і асоба, п'еса, хроніка, драматургія, XVII ст., беларуская літаратура.

The Concept of Man and History in U. Karatkevich's Chronicle «The Bells of Vitebsk»

The article is devoted to understanding the artistic embodiment of the role of man in history by the example of the play «The Bells of Vitebsk» by U. Karatkevich. The belarusian author refers to the events of the XVII century, which influenced the fate of not only one city, but also the entire region. The real facts of the uprising of 1623 in Vitebsk were used as the basis for the construction of the text. Several storylines connect and create a complex structure through which you can see how the events of the past affect the present and can affect the future, and at the same time how one person influences the fate of others, which creates the flow of history. Historical and fictional characters of the first and second plan are reflected by the author in their interaction, which shows the tragic connection of generations.

Key words: U. Karatkevich, history and person, play, chronicle, drama, XVII century, belarusian literature.

Уводзіны

Агульнавядома захапленне У. Караткевіча гісторыяй уласнага краю і яго майстэрства ўвасаблення гістарычных падзей, рэалій, асоб у мастацкіх творах. Не была выключэннем і п'еса «Званы Віцебска», якая выяўляе падзеі далёкага мінулага Беларусі. З'явілася хроніка ў 1973 г. Як адзначаў сам пісьменнік, «толькі чыстай выпадковасцю можна растлумачыць тое, што п'еса будзе напісана да такой “круглай даты”. 350 год Віцебскага паўстання. 1 000 год горада» [1, с. 299]. Зацікаўленасць сучаснікаў у актуальным змесце твора выразілася і ў даволі хуткай пастаноўцы «Званой Віцебска» ў 1974 г. Беларускім акадэмічным тэатрам імя Якуба Коласа. Але пасля апублікавання п'есы ў 1977 г. у часопісе «Полымя» яна, як паведамляюць укладальнікі збору твораў 2015 г., «пры жыцці пісь-

менніка ў кніжныя выданні не ўваходзіла» [1, с. 518]. Літаратуразнаўцы, разглядаючы хроніку ў тым ліку пасля яе выдання ў «Старых беларускіх хроніках» (1988 г.), пераважна звяртаюць увагу на адну з дзеючых асоб – Іасафата Кунцэвіча. Гэта можна патлумачыць тым, што ён з'яўляецца рэальнай гістарычнай асобай, якая згадваецца ў захаваных крыніцах і на прыкладзе якой можна асэнсаваць ролю чалавека ў гісторыі з пункту гледжання фактычнага матэрыялу, а разам з тым вызначыць яе мастацкае ўвасабленне аўтарам хронікі. Каментары да выдання 2015 г. падаюць такое меркаванне: «Зварот да падзей Віцебскага паўстання прадывітаваны менавіта іх драматызмам, тым, што ў чарговы раз Беларусь стала арэнай непрамірымага змагання за душы людзей, якія трымаюцца сваіх спрадвечных звычаяў, сваёй веры. П'еса адначасова з'яў-

ляецца псіхалагічна складаным творам, у якім адлюстраваны пакуты чалавека – Іасафата Кунцэвіча – ад усведамлення сваёй няздольнасці ўплываць на хаду падзей, ад неабходнасці несці свой крыж у гэтай зямной юдолі і непазбежнасці загібелі» [1, с. 518]. Сам аўтар у анатацыі да твора таксама гаворыць пра гістарычныя абставіны, іх значэнне для чалавека тых і сённяшніх часоў, пра падзвіг горада, які ў інтэрпрэтацыі У. Караткевіча робіцца амаль жывой істотай, што супрацьстаяла навале, а з імёнаў вылучае Іасафата Кунцэвіча. Але згадвае ён і не названых па імені «продаў», якімі «можна ганарыцца», атаясамліваючы іх з жыхарамі таго самага горада, які здольны быў бараніць сапраўдную годнасць «Чалавека» [1, с. 300]. І тут варта ўспомніць пра розніцу паміж мастацкім творам і дакументальным запісам пра падзеі: нельга атаясамляць аўтарскую інтэрпрэтацыю гісторыі і рэальнасць мінулага. У. Караткевіч, як нам падаецца, таму і не згадвае іншых асоб у анатацыі, што створаныя ім галоўныя персанажы не маюць настолькі грунтоўных прататыпаў, як Іасафат Кунцэвіч (так, асоба Кунцэвіча ў творы – таксама не тоесная гістарычнаму царкоўнаму дзеячу уніі). Прытым Сцяпан Пасіёра, Марцыян Ропат, Антоні-Лар Вольха, Багуслава Данель, Еўга Бабук, якія ў пераліку дзеючых асоб змешчаны нашмат раней за Іасафата Кунцэвіча, не менш рэалістычныя персанажы, чым апошні, таму што ўвасабляюць заканамернасці сацыяльных і культурных з’яў XVII ст., што спарадзілі паўстанне 1623 г. у Віцебску. Аўтар хронікі гэтую розніцу добра ўсведамляў, што падкрэслена ў яго рэакцыі на рэцэнзію, фрагментарна прыведзенай у каментарых да выдання 2015 г.: «Так падыходзіць да мастацкага твора нельга. Таму што мастак падыходзіць да гісторыі як мастак, а не як гісторык. І таму гісторыкам, якія не разумеюць, што такое літаратура, кнігі на рэцэнзіі даваць нельга» [1, с. 520]. У. Караткевіч выяўляе і постаці іншых гістарычных асоб: Льва Сапегі, Станіслава Касінскага, – але яны распрацоўваюцца па-рознаму і не так падрабязна, як згаданыя раней персанажы. Пра вялікага канцлера з захаваных дакументаў вядома даволі шмат, значная ўвага ў яго абмалёўцы надаецца лістам; духоўнік Кунцэвіча вядомы тым, што стварыў працу пра пакутніцкае жыццё і смерць Іасафата. Іх сувязь

з гісторыяй відавочная, але тое, як інтэрпрэтавана іх роля ў развіцці падзей XVII ст. у творы, нам падаецца неадназначным. Хроніка «Званы Віцебска» можа быць прааналізавана паводле канцэпцыі чалавека і гісторыі адносна шэрагу персанажаў, а не толькі Іасафата Кунцэвіча.

Асноўная частка

Адно з найважнейшых пытанняў, якое звязвае асобу і рух часоў, пытанне пра тое, ці можа і як можа чалавек уплываць на гісторыю. Роля адзінкі ў лёсах грамадства – складаная тэма. У асэнсаванні У. Караткевіча яна таксама не падаецца проста. Аўтар пераплятае некалькі сюжэтных ліній у адну, ствараючы шматмерную сюжэтную плынь п’есы. Першае знаёмства з тэкстам відавочна вылучае асноўнага героя, пра якога была мова раней. Але толькі пасля прачытання твора і выкрыцця таямніцы персанажа Кунцэвіча робіцца больш ясным, наколькі важнымі былі ўчынкi і словы іншых герояў твора, якія ўплывалі на тое, што адбываецца з Іасафатам.

Канфліктныя бакі вызначаюцца з самага пачатку п’есы, прычым не толькі праз дыялогі, што ўласціва драматургіі, але і праз уведзеную ў структуру твора функцыю «Голаса», які не з’яўляецца персанажам, але гучыць са сцэны: «І Рым, папа ўзнамерыліся “даць гэтую раўнавагу, даць спакой душам”. Нават агнём і мячом, не думаючы, ці варта плаціць за парадак гвалтам і разбоям. На беларускія землі быў дасланы для вайны з ерасямі, увядзення уніі, саюзу з Рымам і знішчэння іншаверцаў – біскуп Іасафат Кунцэвіч. Хто не згодзен – плаха, хто гаворыць і думае па-свойму – меч» [1, с. 241]. Такім чынам, Іасафат Кунцэвіч – толькі выканаўца волі Рыму, а не зыходная кропка сутыкнення. Тым не менш з яго не здымаецца адказнасць. У. Караткевіч паказвае яго не толькі як асобу, што адыгрывае важную ролю ў рэалізацыі гістарычных падзей, але і як чалавека, які адчувае сумненні, мае свае слабасці і г. д. Гэта значыць, што ў яго быў выбар на розных этапах яго жыцця. Сам герой падкрэслівае ўласцівыя асабіста яму жаданні нават у тым, як гаворыць пра Хрыста: «І данос нічога не зробіць. Хрыстос маліўся за ворагаў. Я не Хрыстос! Я – меч, я – воўк ягоны! І за *свайго*! Хрыста я кроў піць буду, мяса рваць. Вось…» [1, с. 255]. Віда-

вочна, што ён гатовы палемізаваць нават са Свяшчэнным Пісаннем і з тымі, хто нагадвае яму пра тое, што і як напісана ў Бібліі. У гэтым выпадку сваім лістом пра хрысціянскія ісціны нагадаў Леў Сапега. Але герой рашуча пагаджаецца з думкай пра змену гістарычных лёсаў свайго народа, пра магчымасць якой папярэджвае вялікі канцлер: «Ах ты, заступнічак народны: “Вы абыходзіліся без нас: а калі трэба ўтаймоўваць смуты, што вы ўзбуджаеце ў народзе вашым бясспуцтвам, тады намі дзіры заторк-ваць... Калі, крый бог, айчына наша патрасецца (а вы сваёй суровасцю пракладаеце да таго торную дарогу), што тады будзе з вашай уніяй?.. Лепш няхай патрасецца. Лепш няхай згіне”» [1, с. 255]. Гісторыя мае значэнне для біскупа тады, калі ён яе стварае, а не тады, калі яе рух не супадае з яго бачаннем сітуацыі. Аднак нельга сказаць, што ён кіруецца толькі ўласнымі амбіцыямі ці ўвасабляе тып героя-фанатыка. Ён разважае пра справядліваць і пра вартасці, разумеючы іх па-свойму. Гэта набліжае вобраз Іасафата да жывога чалавека, які дзейнічае не толькі па загадзе іншых, а і згодна з тым, што яму бачыцца больш важным на дачэны момант. Так, калі ён даведаўся пра нешта, зразумелае яму (хоць і не ва ўсім зразумелае адразу чытачу), то пачынае перасэнсоўваць логіку сваіх мінулых учынкаў: «Значыць, усё праўда. Бог мой, якая палёгка і які боль! ...Але тады за што, за што ж я іх?! Калі грэх – не грэх, а злачынства – не злачынства?! За што?!» [1, с. 271]. Аўтар падкрэслівае здольнасць героя да рэфлексіі, да адчування голасу сумлення, ён не бяздумная машына, што выконвае распараджэнні Рыма ці яшчэ каго-небудзь. Да такой машыны больш падобны Палікар, гатовы выканаць любы загад, асабліва калі гаворка ідзе пра гвалт і прымус. Але нават у згаданым эпізодзе адлюстравана здольнасць чалавека да самаапраўдання. І голас сумлення прыглушаецца новай мэтай, якая вырастае з усведамлення Іасафатам, што будучыня можа быць зусім іншай. Не пакаянне і выпраўленне памылак бачацца біскупам ўмовай адпушчэння граху, а даўнасць таго, што здарылася некалі па яго ініцыятыве, з яго дазволу ці па яго загадах: «Не, не, я ўсё ж добра абярнуўся. Граху на мне няма – гэта раней было» [1, с. 271]. Хто, як не біскуп, павінен ведаць, што адкупленне віны не ад-

бываецца праз адмаўленне голасу сумлення і канстатацыю таго, што нешта засталася ў мінулым? Гісторыя асабістага жыцця цяпер выходзіць для яго на першы план, таму можа паўплываць на тое, як чалавек з даволі адчувальнай ўладай будзе ставіцца да яго сённяшніх абставін, што маюць гістарычнае значэнне для цэлага горада і краіны. Гэта пераломны, але не кульмінацыйны момант п’есы. Дагэтуль Кунцэвіч разважаў пра вынішчэнне тых, хто ідзе супраць яго волі і гатовы быў «кроў піць», нават пасля таго, як яму нешта на вуха шаптала Еўга Бабук. Тады ён яшчэ не мог паверыць ёй: «Не можа быці! Не можа быці!» [1, с. 251]. Але пазней адбываюцца ўнутраныя змены героя, таму што ён хоць і быў раней гатовы да смерці, не ведаючы ў цяперашнім жыцці нічога, акрамя служэння ў тым разуменні, якое абраў, ды ўсё ж пачаў сумнявацца адносна таго, што яму стала вядома пра мінулае. Так, калі езуіт яму нагадвае пра магчымы «пакутніцкі вянец», біскуп гаворыць: «Цяпер іду насустрач яму, не апускаючы вачэй. Мне ўсё адно – міне або не міне вуснаў маіх чаша сія... Да нядаўняга часу было ўсё адно» [1, с. 261]. У другой дзеі пасля больш грунтоўнай размовы з напаўюродкай Еўгай святар разважае зусім пра іншае, паўтараючы адмоўнае «не», быццам так можна яшчэ больш супакоіць сумленне: «Не! Не! Усё добра! Золатам засыплю! Цяпер ёсць рукі, у якія можна яго сыпануць. Раку. Вадаспад залаты! Ох і навароцім мы! З золатам і розумам, з сілай і маладосцю. Магутны, багаты князь! Нават каменьчыкі з дарогі прыбраныя! Мацнейшы за ўсіх. А чаму сапраўды не князь?.. Віцебск, магістрат, людзі, жанчыны. Нічога, усё гэта хітрасцю адолеем, усе грэблі – залатым кайлом праб’ём! Няма перашкод!!!» [1, с. 271]. Пасля Іасафат нават пачынае ў размове з Багусяй «выбудоўваць» гэтую будучыню, якая так вабіць яго, прычым метады, якія ён абірае, ўсё тыя ж: бязлітаснасць, жорсткасць, прымус. Калі дзяўчына не пагаджаецца з яго воляй і нагадвае пра тое, што просты народ хоць і застаўся сам, але ён – народ, Кунцэвіч, магчыма, успамінае і нядаўнюю размову з тымі, хто вызваўся быць прадстаўнікамі народу і яго прашэння да біскупа (а менавіта да іх яго стаўленне пачало мяняцца). Сумненні зноў адольваюць Іасафата. Адбываецца своеасаблівая ўнутраная эвалюцыя героя. Адаўшы чарговую

пачварныя распараджэнні, ён разважае пра будучыню, але ў размову ўступае духоўнік біскупа, што непрыкметна ўвайшоў у пакой. Канец чацвёртай карціны паказвае сапраўднае раскаянне Кунцэвіча, а разам з тым ясна адлюстроўвае тую ўладу, якую мае над ім езуіт. Біскуп спрабуе сцвердзіць сваё права выбару: «До. Дагэтуль я слухаў часам вашы парады, хаця й рабіў па-свойму. Цяпер я слухаю толькі сябе» [1, с. 275]. Адбываецца напружаны дыялог, які выяўляе расстаноўку сіл у маштабах гісторыі. Асоба Кунцэвіча выглядае пешкай, калі езуіт падкрэслівае значэнне іншых у кіраванні яго ўчынках: «А няўжо ты думаеш, што мы ўвесь час рыхтавалі цябе да нечага іншага, чым пакутніцтва, пакутніцкая смерць?.. Увесь твой шлях – гэта не ты, вялікі дзеяч веры, вялікая асоба гісторыі. Думаеш, гэта ты задзіраў гэты народ? Гэта мы – тваімі рукамі і тваім языком, тваімі ўчынках, тваімі думках, добрымі і блажанымі, рабілі мы. Але адказваць будзеш ты» [1, с. 276]. І хоць біскуп і хоча не дапусціць выканання ранейшых сваіх загадаў, ён ужо не мае такой магчымасці, таму што езуіт усіх адаслаў. Ніхто, акрамя яго, не пачуў Іасафата ў момант яго скрухі: «Можа, і сапраўды я ўсё жыццё хлусіў? Можа, час выпраўляць?» [1, с. 276]. Адзінай надзеяй для Кунцэвіча застаецца магчымасць ураваць хоць некарых ад гібелі, таму ён скараецца перад езуітам і гатовы выканаць ролю пакутніка, хоць і шле праклёны тым, хто выкарыстаў ягоныя слабасці: «Іншага шляху няма. Празрэўшы, здохнуць, як пёс. О, псы, псы! За што? Няўжо і сапраўды ўся справа мая няправедная? Божа!» [1, с. 277]. Здаецца, далейшыя лёсы прадвызначаны.

Аднак гісторыя пайшла не ва ўсім так, як бачылася Кунцэвічу і цяпер. Калі ўспыхнула паўстанне і натоўп рынуўся на двор, пужаецца нават езуіт, якому біскуп дазваляе збегчы. Застаючыся на прыступках, Іасафат гатовы прыняць смерць, што паказвае яго як асобу, якая адмовілася ад думкі пра ўласную ролю ў кіраванні сваім лёсам і гісторыяй. Ён не супраціўляецца, сумненні больш не трывожаць яго душу, хоць іншыя і гатовы да таго, што ўбачаць мінулага жорсткага і хітрага чалавека. Але біскуп дзякуе Богу за тое, што яго заб'е не Ропат, і просіць прабаўнення ў людзей. Трагізм сітуацыі паглыблены тым, што народ

яго не чуе, а Ропат не разумее зврату «сыне». Для Кунцэвіча фінал яго жыцця звязаны з надзеяй на лепшую будучыню маладых. Аднак і тое, што іх можна выратаваць, не спраўдзілася. Суд, які адбываецца пазней, прызначае смяротнае пакаранне таму, хто быў спраўцам забойства. Каб не цярпелі іншыя, віну на сябе бярэ Ропат, хоць Багуся і забрала ў яго тады гізаўру. Пасля забойства Ропата пра гэта даведаліся Вольха і Багуся. Вольха не хоча даць нікому магчымасці вінаваціць Ропата ў бацька-забойстве, таму прызнаецца, што гізаўру апусціў ён. Багуся не жадае заставацца без абароны перад Палікарам, жыць без Антося і таксама гаворыць пра сваю адказнасць, абвешчаючы, што дала ў рукі каханага гізаўру і загадала забіць Кунцэвіча. Кожны з маладых людзей мае магчымасць жыць далей і будаваць свой лёс, але кожны выяўляецца сумленнай асобай, якая не пакідае месца несправядлівасці і не хоча жыць з нячыстым сумленнем. Выбар гэтых трох людзей уплывае на вынікі выбару Кунцэвіча, які памёр раней. Парадаксальна, але тое, што, магчыма, стрымлівала біскупа ад галоснага раскаяння і публічнага супраціву волі езуіта (надзея на працяг жыцця маладых, у прыватнасці Ропата), аказалася ілюзіяй. З гэтага вынікае, што Іасафат мог бы зусім інакш паводзіць сябе вызначальнай ноччу, калі адбылося ўсведамленне ім няправеднасці ўласнага жыцця, і тым ураваць і сябе, і іншых, калі б ведаў, што іезуіт ні ў якім выпадку не можа гарантаваць выратавання маладых, хоць ускосна і гаварыў пра гэта: «Выпалі іх, раздушы... Калі не паспееш – і іх» [1, с. 276–277]. Складваецца ўражанне, што Кунцэвіч мог «паспець» зрабіць усё «правільна», як яму казалі, і тады Ропат і іншыя маглі б жыць. Але і кожны іншы – чалавек. Кожны робіць свой выбар, і гэта таксама ўплывае на агульную гісторыю, якая не мае ўмоўнага ладу. Варта дадаць, што і справядлівасць у кантэксце гісторыі робіцца паняццем размытым. Пры пільным прачытанні п'есы можна заўважыць, што насамрэч ніхто з пакараных за смерць Кунцэвіча не забіў яго. Васка Матыс, які падыходзіць да месца, дзе Вольха апусціў на біскупа гізаўру, заўважае: «Гэ... Ды ён яшчэ жывы... жыццё падае. Не мучайся, Божа душа» [1, с. 285]. Далей ён страляе ў святара. Толькі пасля гэтага гараджане па-

чалі здзеквацца з цела Іасафата. Але апошнім прыжыццёвым зваротам да святара былі словы, якія даюць мажлівасць задумацца пра адпушчэнне грахоў былому забойцу. Цяпер ён не «змеі» і не «душахват», а «Божая душа». Нельга сцвярджаць, што пасля ўдару гізаўры святар мог выжыць, але і сказаць дакладна немагчыма: аўтар не ўдакладняе, як быў паранены біскуп. Больш за тое, рэмарка пазначае, што постаці святара падчас расправы не відаць. Аднак такая дэталі робіць яшчэ больш адчувальным значэнне прысуду тым, хто такога прысуду не заслугоўваў, тым больш, што зыходнай мэтай гараджан быў мір, пра што яны не аднойчы гаварылі і пра што разважалі, спрабуючы дамовіцца з Іасафатам: «Каб мір зберагчы, мы згадзіліся б і на унію. Хай будуць два народы, польскі брат ды наш, пад адным пачаткам папы. Хай бы пакінулі нам абрады нашы і мову» [1, с. 244]. Але закрыццё цэркваў, выкопванне памерлых іншага абраду, рабункі і іншыя здзекі робяцца невыноснымі для людзей, якія прытым усё роўна рэалізуюць спробу дамовіцца мірна. Гісторыя паварочаецца ў той бок, які людзі не хочуць прыняць, разумеючы, што ў той бок яна ідзе дзякуючы намаганням іншых людзей. Канцэпцыя чалавека і гісторыі ў выяўленні У. Караткевіча праз гэта ўскладняецца.

Варта звярнуць увагу і на своеасаблівы прыём, выкарыстаны аўтарам для змены напрамку сюжэтной плыні. Ён стварае незвычайны вобраз напаўюродкі Еўгі Бабук, якая хоць і здаецца персанажам другаплавным, але насамрэч мае выключную ролю ў развіцці падзей. Першы раз яна з'яўляецца ўжо ў першай дзеі, дзе гаворыць незразумелыя, але страшныя словы. Некаторыя фрагменты яе выказвання праясняюцца з дапамогай кароткіх рэплік іншых персанажаў, але поўны сэнс сказанага робіцца зразумелым толькі ў канцы п'есы. Еўга мае незвычайную ўладу над людзьмі, хоць нічога чароўнага ў яе дзеяннях няма. Тое, што іншыя асабліва рэагуюць на яе словы, можа быць абумоўлена тым, што ў іх ёсць рэалістычная аснова, якая перамяшчаецца з біблейскімі вобразамі Апакаліпсіса і, здаецца, немагчыма былі канстатацыямі. Сімволіка выказвання даволі зразумелая, хоць лагічныя сувязі, на першы погляд, выдаюцца парушанымі. Але яны не складваюцца ў поўную карціну толькі таму, што чытачу (і пер-

санажам) не ўсё вядома з жыцця Еўгі і іншых. Гэта відаць па таму ўздзеянню, што аказваюць яе словы на Кунцэвіча. Калі б гераіня не шапнула нешта на вуха Іасафату, у ім бы не спарадзіліся сумненні. У другой дзеі Еўга больш падрабязна алегарычна расказвае біскупу пра тое, чаму была сведкам, і хоць чытач можа толькі здагадвацца пра сэнс яе словаў, паступова дапаўняючы сваё разуменне, Кунцэвічу ясна, аб чым яна гаворыць. Менавіта так адна асоба ўплывае на будучыя рашэнні іншай, а разам з тым і на ваганні сумлення ў чалавеку. Без аповеду напаўюродкі не было б, відавочна, раскавання Іасафата. Але паўстае пытанне: ці магла Еўга раней расказаць яму праўду і тым адвесці ад мноства людзей бяду? У размове з Багусьі, калі на нейкі час пасля ўдару была павітуха ачуныла і расказала дзяўчыне праўду пра Кунцэвіча, яна згадала таксама, што час ад часу разумела, што адбываецца: «І ў мяне ж святлей у галаве бывае. На дзень-другі» [1, с. 279]. Зноў актуалізуецца тэма магчымасці чалавека паўплываць на развіццё гісторыі. Магчыма, Еўга баялася за сваё жыццё, магчыма, кіравалася іншымі меркаваннямі, калі маўчала раней. У. Караткевіч не дае адказу на гэтае пытанне. Але дзякуючы такому сінтэзу рэальнага і містычнага ў адным вобразе аўтар атрымлівае магчымасць вуснамі гераіні агучваць вердыкты лёсу і рухаць гісторыю разам з сюжэтам наперад. Нездарма Еўга сама гаворыць: «І ў Чалавека, і ў лёсу, і ў Бога імя – адно» [1, с. 280]. У шостае карціне менавіта словы гэтай гераіні ўскосна пацвердзілі прызнанне Багусі да віны. Прытым Еўга не гаварыла пра забойства, а паўтарыла, што менавіта дзяўчына падала гізаўру. Ці не магла яна нічога не гаварыць ці сказаць, што Кунцэвіч быў яшчэ жывы пасля ўдару зброі, або засцерагчы Ропата ад прыняцця віны на сябе? У гэтым выпадку прарочыца не мела слова, таму трагізм фіналу здаецца яшчэ больш паглыблены.

У. Караткевіч стварае і абстрагаваныя вобразы, падобныя да чалавека: званы Віцебска, у якіх выдзіраюць языкі, каб яны маўчалі; сам горад, які пасля расправы параўноўваецца Сапегам з рабам. Вялікі канцлер, які мае сапраўдную ўладу, сцвярджае прыярытэт дзяржаўных інтарэсаў над жыццём чалавека, праз што ягоная роля ў гісторыі становіцца падобнай да ролі, якую вы-

конваў Іасафат пад уплывам езуітаў. Аднак Леў Сапега не пазбаўлены спачування народу, Віцебску, ён разважае пра годнасць тых, каго чакае прысуд, і нікчэмнасць тых, хто застаецца жыць і можа лічыць сябе пераможцамі (як, напрыклад, Палікар). Дзякуючы гэтаму вобраз канцлера, часткова схематызаваны, набліжаецца па функцыях да вобразу Еўгі Бабука, гэта своеасаблівыя глашатаі лёсу, гісторыі. Вялікі канцлер рытарычна выказваецца ў канцы п'есы: «Пасля таго, што здарылася, – гэта канец. Не цяпер, то ў чацвер. Гэтым што? Гэткіх не замуруеш. А мы?» [1, с. 299]. Зразумела, што тыя, хто жыў і памёр з чыстымі намерамі, застаюцца сапраўднымі пакутнікамі і героямі гісторыі, хоць яна і не пайшла так, як ім хацелася. Яны – Людзі. З іншага боку, тыя, хто кіраваўся ганебнымі матывамі і накіроўваў гісторыю ў пераможны для свайго амаральнага разумення бок, таксама могуць застацца ў памяці, але як антыгероі. Нездарма ў адным з эпизодаў твора праводзіцца аналогія з Неронам, а ў канцы п'есы вар'яце Палікар.

У. Караткевіч выкарыстоўвае шмат адсылак да сусветнай і беларускай гісторыі, што пашырае канцэптасферу твора і выводзіць п'есу на значна больш шырокі гістарычны абсяг. Згадваюцца розныя дзеячы беларускай культуры: Мікола Гусоўскі, Францыск Скарына, Кірыла Тураўскі і інш. Такім чынам робіцца больш адчувальным унёсак беларусаў у агульначалавечую гісторыю. Але не менш значнымі прадстаўляюцца «невядомыя» героі, вобразы якіх распрацоўвае аўтар, паказваючы, што кожны нясе адказнасць за будучыню не толькі сваю, але і іншых. Іх сапраўдныя імёны гісторыя магла не захавць, але справа іх праводжылася, што адзначае і сам У. Караткевіч: «Такімі продкамі можна ганарыцца. І я спрабую на лічаных старонках “хронікі”

паказаць іх жыццё, тое, як яны, да апошняга, хацелі рабіць сваю штодзённую справу, нікуды не лезці, кахаць і расціць дзяцей, і як, зразумеўшы аднойчы, што яны не толькі “мяшчане”, але яшчэ і “грамадзяне”, – адкінулі ўсё. Заплацілі дабрабытам, каханнем, складанымі – добрымі і страшнымі адносінамі між сабой – дзеля будучыні» [1, с. 300].

Заклучэнне

У. Караткевіч выкарыстоўвае разбудаваную сістэму вобразаў, якая складаецца з гістарычных і створаных аўтарам персанажаў, персанажаў першага і другога планаў, традыцыйных і сінтэтычных персанажаў (як, напрыклад, Еўга Бабука, Віцебскія званы і інш.). Канцэпцыя чалавека і гісторыі выяўляецца аўтарам і ў прамых разважаннях герояў пра лёсы радзімы, і ў аўтарскіх каментарых (рэмаркі, анатацыя), і ва ўступнай прамове «Голасу». Адной з найважнейшых думак у гэтым сэнсе становіцца меркаванне, выказанае пісьменнікам у анатацыі да твора: «Горад, на які навалілася ледзь не ўся эра, ледзь не ўся Еўропа, знайшоў у сабе сілу ўстаць і на ўвесь свет заявіць аб павазе да Чалавека і Чалавечнасці» [1, с. 300]. Сувязь асобы і гісторыі асэнсавана ў п'есе як двухбаковая, а разам з тым шматмерная: чалавек ўплывае на гісторыю, а створаныя ёй абставіны – на чалавека. Асоба не толькі спараджае змены абставінаў, але і ўплывае на іншых людзей, якія, у сваю чаргу, таксама могуць рабіць свой выбар і несці за яго адказнасць як ва ўплыве на гісторыю лакальную, так і ў спараджэнні плыняў гісторыі агульначалавечай. Маюць значэнне і канкрэтныя справы, што закранаюць іншыя звёны гэтых складаных, не заўсёды відавочных спляценняў ланцугоў лёсаў, з якіх бачнай застаецца часта толькі нязначная частка, але якія рухаюцца разам з часам наперад.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Караткевіч, У. Збор твораў : у 25 т. / У. Караткевіч ; рэд. Т. Шамякіна. – Мінск : Маст. літ., 2015. – Т. 11 : П'есы. – 542 с.

REFERENCES

1. Karatkevich, U. Zbor tvorau : u 25 t. / U. Karatkevich ; red. T. Shamiakina. – Minsk : Mast. lit., 2015. – T. 11 : P'jesy. – 542 s.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 08.12.2022